

Vladimir Jakovlevič Propp

Morfologie pohádky

(Morfologija skazki, 1928)

Systematický rozbor příznačných vlastností kouzelné pohádky, jímž ruský teoretik zavedl typologicko-strukturální přístup do srovnávací folkloristiky a typologizaci složek syžetové výstavby připravil půdu pozdějším zkoumáním narativní gramatiky.

V Předmluvě k prvnímu vydání (9–11) autor objasňuje morfologii jako nauku o formách (tvarosloví). Soudí se, že v oblasti lidové, folklorní pohádky je možno ustanovit zákonitosti stavby se stejnou přesností jako v morfologii organických útvarů. Tento předpoklad se podle Proppa vztahuje minimálně na oblast kouzelných pohádek, tedy pohádek ve vlastním slova smyslu.

V 1. kap. K historii problému (12–32) Propp upozorňuje na nedostatky dosavadních prací, které se obecně zabývaly pohádkami. Dosavadní studium se zaměřovalo hlavně na otázky vzniku pohádek a jejich proměny, což je nadále metodologicky neúnosné: dříve než můžeme odpovědět na otázku, odkud pohádka pochází, musíme odpovědět na otázku, co je. Autor si všímá tradičních klasifikací pohádek podle tříd a podle syžetů a konstatuje, že je nutné postavit tuto klasifikaci na jiných základech. Klíčem k takovému uchopení je naše schopnost dělit pohádky na ty části, jež můžeme porovnávat a na jejichž základě pak lze vytvořit odpovídající morfologii.

Ve 2. kap. Metoda a materiál (33–39) badatel ukazuje, že v kouzelných pohádkách se sice mění označení (nomenklatura) a s tím i atributy jednajících postav, nemění se však jejich činnosti neboli „funkce“. Tím se otvírá možnost zkoumat pohádku podle „funkcí jednajících osob“¹ (34), což je pojem, který dovoluje nahradit Veselovského „motiv“ nebo „prvky“ Josepha Bédiera. „Pod pojmem funkce rozumíme akci jednající osoby, určenou z hlediska jejího významu pro rozvíjení děje“ (35), přičemž 1) funkce jednajících postav bez ohledu na to, kdo je jejich nositelem, jsou stálými prvky pohádky a tvoří její základní komponenty; 2) počet funkcí v kouzelné pohádce je omezený; 3) posloupnost funkcí je vždy stejná, některé z nich mohou ovšem chybět (35–37). Na tato zjištění navazuje teze, že všechny kouzelné pohádky jsou stavebně obdobné (37).

¹ S označeními „osoba“ a „postava“ se v překladu (1970) pracuje jako s rovnocennými a zástupnými; ve výkladu dáváme přednost obecně preferované „postavě“.

3. kap. Funkce jednajících osob (39–83) je především konkrétní druhá teze. Propp uvádí celkem 31 funkcí, které se odvíjejí od tzv. výchozí situace: cíl a odchod, zákaz a narušení zákazu, škůdcovo vyzvídání a získání informace o hrdinovi, úskok a napomáhání škůdcovství, výchozí situace nedostatku něčeho, sdělení o nedostatku či neštěstí, počáteční protiakce „hledáče“, odchod, první funkce dárce a reakce hrdiny, získání kouzelného prostředku, přemístění v prostoru, boj, označení hrdiny, vítězství, likvidace nedostatku, hrdinův návrat, pronásledování a záchrana, nepoznaný příchod, nároky nepravého hrdiny, těžká úloha a její řešení poznání a usvědčení, transfigurace (nové vzezření hrdiny), potrestání, svatba. Obecný závěr naznačuje, že jedna funkce vyplývá z druhé s logickou i uměleckou nevyhnutelností a současně jedna funkce nevyklučuje druhou. Konkrétnější závěry ukazují, že velké množství funkcí se seskupuje do dvojic (zákaz–porušení, vyzvídání–vyzrazení, boj–vítězství apod.). Je zjevné, uzavírá Propp, že naznačené schéma posloupnosti funkcí je pro jednotlivé pohádky „jednotkou míry“ (83), plní tedy funkci kritéria, na jehož základě je možné pohádky blíže určovat.

4. kap. nese název Asimilace. Případy dvojího morfologického významu jedné funkce (83–87) a hovoří podrobněji o konkrétní podobě funkcí, přičemž se jednotlivé způsoby plnění funkcí vzájemně ovlivňují.

5. kap. Některé jiné prvky pohádky (87–96) se věnuje především pomocným prvkům, dovolujícím vzájemné spojování funkcí (seznamování, dozvědění se, rozpoznání, vyslechnutí, přinesení a příchod aj.). Podrobněji je zde též probírána motivace jakožto prvek, který může dát pohádce zcela specifický ráz a zároveň patří k těm nejproměnlivějším prvkům pohádky vůbec.

6. kap. Rozdělení funkcí podle jednajících osob (96–101) dospívá k sedmi okruhům jednajících postav, do nichž se sdružují jednotlivé funkce: protivník (škůdce), dárce (dodavatel), pomocník, carova dcera a její otec, odesílatel, hrdina a falešný hrdina. Otázku dělení funkcí, dodává Propp, můžeme řešit na rovině otázky rozdělení „okruhu činností“ podle osob. Rozeznáváme tři případy: 1) okruh činností přesně odpovídá postavě; 2) jedna postava zahrnuje několik okruhů činností; 3) jeden okruh činnosti je rozdělen mezi několik postav (98–99). 7. kap. Způsoby uvádění nových postav do děje (101–104) se týká zaběhnutých schémat uvádění jednotlivých postav do děje, ale i výjimek z těchto schémat.

8. kap. O atributech jednajících osob a jejich významu (104–109) je uvozena citátem Johanna Wolfganga Goetha: „Nauka o formách jest naukou o proměnách“ (104), jímž je naznačeno, že nomenklatura a atributy (tj. věk, pohlaví, postavení, vnější podoba, zvláštnosti apod.) jednajících postav jsou proměnnými

veličinami pohádky. Složité procesy metamorfóz pohádek způsobují jejich značnou mnohotvárnost. Propp naznačuje možnosti systemizace (tabelace) daného materiálu, která by i v proměnlivém objevila tendenci k určitému opakování (pohádkový kánon), a navrhuje tři základní rubriky ke zkoumání atributů pohádkových postav: „zevnějšek a pojmenování“, „zvláštnosti vstupu do děje“, „obydlí“. Propp dále soudí, že kdyby se otázce systémových atributů věnoval speciální vědecký výzkum, bylo by možné rekonstruovat praformu kouzelné pohádky, která je ve svých morfologických základech mýtem. Tato myšlenka byla sice zdiskreditována mytologickou školou, měla ale i silné a vlivné zastánce, jako byl Wilhelm Wundt. Propp ovšem připomíná, že nyní k této myšlence dospíváme na základě jiné motivace, a to „cestou morfologické analýzy“ (108).

9. kap. Pohádka jako celek (110–139) předkládá otázku definice pohádky. „Morfologicky může být pohádkou nazváno každé rozvíjení děje od škůdcovství anebo nedostatku přes další funkce až po svatbu nebo jiné funkce, jichž bylo užito jako rozuzlení“ (110), tj. odměna, získání něčeho anebo vůbec odstranění neštěstí, záchrana před pronásledováním apod. Takovou posloupnost nazývá Propp „dějový sled“ (91). Konkrétní pohádka může mít více dějových sledů, které mohou lineárně navazovat jeden za druhým, ale mohou se i proplétat. Závěrečný oddíl kap. se zastavuje u kompozice jako obecného základu různých syžetů (136–139).

Závěr knihy (139) odkazuje na Alexandra Nikolajeviče Veselovského a jeho otázku po typických schématech, která jako by výsledky Proppova výzkumu vyslovené v této knize intuitivně předjímal. Příloha I (140–149) obsahuje materiál pro tabelaci pohádky; Příloha II (150–157) další příklady rozborů; Příloha III (158–168) schémata a příslušné poznámky; Příloha IV (169–176) přináší seznam značek a zkratk (ruské vydání obsahuje ještě Přílohu V s přečíslováním předrevolučního vydání Afanasjevových pohádek na vydání porevoluční).

Přestože *Morfologie pohádky* — nejznámější a nejproslulejší dílo věhlasného ruského folkloristy — náleží datem vydání a svým tématem (morfologie — nauka o formách) k závěrečné fázi vývoje ruského formalismu, je takové přiřazení oprávněné jen zčásti. Proppův vztah k ruskému formalismu, vnějšně zprostředkovaný → Viktorem Maximovičem Žirmunským, je sotva více nežli paralelou, neboť v rámci badatelských cílů Proppových (a on sám na to nejednou upozornil)² formální metoda znamená spíše počáteční etapu poznání objektu, jeho metodologického rozčlenění a zachycení invariantních rysů s cílem uchopit studovaný objekt celistvě také v plánu geneticko-historickém.³ Jak podtrhl znalec

² *Folklor i dějstvitělnost. Izbrannyje statji*, Moskva 1976, zvl. s. 28 a 118.

³ Viz Proppovy knihy *Istoričeskije korni voľsebnoid skazki*, Leningrad 1946 a 1986; *Russkije agrarnyje prazdniki*, Leningrad 1963; *Russkaja skazka*, Leningrad 1984.

Proppova díla, jeho žák Boris Nikolajevič Putilov,⁴ jde o dílo neobyčejně sourodé, jehož základní myšlenkou je přesvědčení o tom, že folklor je specifickou a svěbytnou oblastí umělecké činnosti lidí (s tím souvisí i Proppova teze, že folklor je třeba stavět nikoli do blízkosti literatury, nýbrž jazyka, který rovněž „nemá autora“). Ve své studii navazuje Propp především na práce Alexandra Isaakoviče Nikiforova a A. N. Veselovského.⁵ Proppův přístup si jako živá hodnota ruské folkloristiky získal respekt i v zahraničí (Ira Buchler a Henry Selby, Benjamin Colby, Allan Dundes⁶ aj.). Západní literární věda ovšem Proppovo dílo často chápala především v těsné vazbě s ruskou formální školou, a právě v této souvislosti na něj odkazuje. Např. francouzská strukturální naratologie se soustředila jen na některé aspekty Proppovy práce, především na jeho formalizační metodu se záměrem formulovat obecná pravidla výstavby narativu. O objevení Proppa v této oblasti se zasloužil → Tzvetan Todorov,⁷ explicitně svůj koncept na proppovských základech vystavěl především → Algirdas Julien Greimas,⁸ Propp se tak zařadil po bok takovým inspirativním osobnostem francouzské strukturální naratologie, jako jsou → Roland Barthes či → Claude Lévi-Strauss. Skutečnost, že si jeho dílo uchovává teoretický potenciál, je zřejmá z toho, že v některých aspektech inspirovalo i některé strukturálně založené americké naratologie působící od 90. let v proudu, který bychom mohli označit jako „poststrukturální pluralitní naratologie“, jako je např. David Herman (*Story Logic*, 2002).

Vydání

Morfologija skazki, Leningrad 1928; Moskva 1969, 1995, 1998, 2001, 2003, 2005; Tbilisi 1984 (rusky i gruzínsky). *Morphology of the Folktale*, Bloomington (Ind.) 1958; Austin 1968, 1971, 1975, 1979, 1986, 1994, 2000, 2005, 2008, 2009. *Morfologia della fiaba*, Torino 1966, 1969, 1972, 1975, 1979, 1980, 1982, 1983, 1988, 1989, 2000, 2004, 2008; Roma 1976, 1977, 1980, 1984, 1985, 1992. *Morfologia bajki*, *Pamiętnik Literacki* 1968, č. 4; knižně Warszawa 1976. *Morfologia basmului*, București 1970. *Morphologie du conte*, Paris 1970, 1973, 1992, 1995, 2001, 2005, 2007. ***Morfologie pohádky*, Praha 1970** (z tohoto vyd. citováno), s tit. *Morfologie pohádky a jiné studie*, Jinočany 1999, 2008. *Morfologia del cuento*, Madrid 1971, 1972, 1974, 1977, 1981, 1985, 1987, 1992, 1998, 2006, 2007. *Morfologia rozprávky*, Bratislava 1971. Japonské vyd., Tokio 1972. *Morphologie des Märchens*, München 1972, Frankfurt/M. 1975, 1982, 2007. *A mese morfológiája*, Budapest 1975, 1999. *Morfologija bajke*, Beograd 1982. *Masalin biçimbilimi*, Istanbul 1985, 2001.

4 B. N. Putilov, *Predisloviije*, in: V. J. Propp, *Folklor i dejstviteľnosť*, Moskva 1976.

5 Explicitně odkazuje k těmto pracím: A. I. Nikiforov, *Skazočnyje matěrialy Zaoněžja, sobrannyje v 1926 godu*, Leningrad 1927; A. N. Veselovskij, *Poetika sjužetov. Sobranije sočiněnij* 1. *Poetika*, Sankt Petěrburg 1913.

6 A. Dundes, *The Morphology of North American Indian Folktales*, Helsinki 1964.

7 T. Todorov, *L'Héritage méthodologique du formalisme, L'Homme* 1965, č. 1, s. 64–83; V. Erlich, *Russian Formalism. History — Doctrine*, 's-Gravenhage 1955.

8 A. J. Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris 1970.

Morfologija tu paramythiu, Athina 1987. Perské vyd., Tus 1989. *De morfologie van het toversprookje*, Utrecht 1997. *Morfologija pravljice*, Ljubljana 2005.

Literatura

J. M. Meletinskij, *Geroj volšebnoj skazki*, Moskva 1958. C. Bremond, La Logique des possibles narratifs, *Communications* 1966, č. 8, s. 60–76 (č. 2002, in: *Znak, struktura, vyprávění*, s. 118–131). C. Lévi-Strauss, doslov k č. vyd. 1970, s. 177–203. D. Ben-Amos, Toward a Definition of Folklore in Context, *Journal of American Folklore* 1971, s. 3–15. F. J. Oinas, V. J. Propp (1895–1970), *Journal of American Folklore* 1971, s. 338–340. T. Todorov, *Poétique de la prose*, Paris 1971, upr. 1978 (č. 2000). V. Voigt, Some Problems of Narrative Structure Universals in Folklore, *Acta Ethnographica* 1972, s. 57–72. V. V. Ivanov – V. N. Toporov, Invariant i transformacii v mifologičeskich i folklornych tĕksthach, in: J. M. Meletinskij – S. J. Nekljudov (eds.), *Tipologičeskije issledovanija po fokloru*, Moskva 1975, s. 44–76. K. Horálek, Od Veselovského do Proppa, *Slavia* 1976, č. 4, s. 364–381. M. G. Gaazer-Rapoport – D. A. Pospelov – J. T. Semjonova, *Porozdĕnija struktur volšebnych skazok*, Moskva 1980. K. Horálek, Folklorní narativní struktury a teorie prózy, *Slavia* 1982, č. 1, s. 38–53. H. Šmahelová, Proppova morfologie pohádky v kontextu literárněvědného myšlení, *Český lid* 1998, č. 4, s. 333–339. H. Šmahelová, doslov k č. vyd. 1999, s. 337–350.

Vladimir Jakovlevič Propp (1895–1970)

Ruský lingvista a literární vědec. Narodil se v německé rodině žijící v Petrohradě. V letech 1913–1918 studoval na tamější univerzitě ruskou a německou filozofii, po absolutoriu učil na lyceu ruštinu a němčinu. V r. 1932 se stal docentem národopisu na Leningradské státní univerzitě, 1938 profesorem tamtéž; pracoval zde až do své smrti. Kromě klíčové *Morfologie pohádky* (1928) je autorem knihy *Istoričeskije korni volšebnoj skazki* (1946), v níž navázal na myšlenky své první knihy, a řady dílčích folkloristických studií.

České překlady

Vybrané stati k problematice pohádky (mj. 2 kap. z knihy *Historické kořeny kouzelné pohádky*), mýtu a folkloru in: *Morfologie pohádky a jiné studie* (1999).

/fv – bf/